

TÓTH ÁRPÁDRÓL

Hozzászólás Kardos László bevezető előadásához a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Tóth Árpád-vitájában, az 1951. június 3-i debreceni vándorgyűlésen.

Kardos László fölfogását, amint az itt elhangzott előadásában és a Magyar Klasszikusok Tóth Árpád-kötetéhez írt bevezetésében megnyilvánul, nagyjában és egészében elfogadom. Széles, talán nagyon is széles távlatú társadalmi képbe rajzolja be a költő alakját: életét és művészi fejlődését. A kép hiteles, az összefüggések világosak. A művészi fejlődést Kardos László a költő világnézeti fejlődésével bonthatatlan kapcsolatban mutatja meg. Jól látni fejtegetése nyomán, hogy még a legkülsőségebbnek tetsző formai változások is: a verselés alakulása, a képek és hasonlatok anyagának kicserélődése mind világnézeti változásokból erednek; a világnézeti változások oka pedig a gazdasági alap, a társadalom, a történelem változásaiban, alakulásában rejlik. Helyesen bírálja Kardos László a fiatal Tóth Árpád dekadens, csüggedő és csüggesztő magatartását, rendkívül pontosan és finoman, kitűnő politikai érzékkel mérlegeli az első világháború és a forradalom idején írt költeményeinek értékét és hibáit, biztos kézzel ragadja ki a forradalom utáni, utolsó éveinek a terméséből azokat a verseket, amelyekből a költő társadalombírálata legvilágosabban kiolvasható. És mindez sohasem válik a költemények művészi értékétől elszakadó, pusztán politikai vizsgálódássá. Ellenkezőleg: a politikai és esztétikai érték, mint már az imént is jeleztem, válhatatlan egységben mutatkozik Kardos László fejtegetéseiben.

Fölfogásom mégis négy ponton eltér az övétől. Először: nem tudom magamévá tenni Tóth Árpád költői pályájának azt a három részre való tagolását, amelyet Kardos László az 1915-ös és 1919-es évnek határvonalként való beiktatásával hajt végre. Szerintem Tóth Árpádnak, mint csaknem valamennyi kortársának az írói pályáján csak *egy* éles határvonal van: 1919. Másodszor: Kardos László kelleténél kevesebbre becsüli a költő pályájának 1915-ig terjedő szakaszát, és harmadszor: egy kissé túlbecsüli az 1919 utániit. Negyedszer: Tóth Árpád szerelmi költészetéből csak a dekadens elemeket: az „erotikus ábrándozást” veszi szemügyre, holott ennek a szerelmi lírának nagy pozitív értékei is vannak.

1. Kardos László úgy látja, hogy Tóth Árpád 1915 előtt igazában nem harcol a fojtogató társadalmi rend, a rothadó kapitalizmus ellen. Magatartása — úgy véli — passzív. Az imperializmus korának embertelen és megalázó voltát csak mintegy közvetve tükrözi költeményeinek fájdalmas, csüggeteg hangulata által. Csak annyi teltt tőle — írja K. L. —, hogy csodálja és szeresse azokat, akikben volt erő és bátorság a harcra. Az ő harca az álmodozás volt. Éppen azért K. L. különösen érdekesnek tartja, hogy Tóth Árpád az állítólagos első és második korszaka közti átmenet idején, „A rubinszármű Cherubhoz” intézett ódájában úgy beszél magáról, mint „harcos fiatal”-ról. Nos, K. L. fölfogásával szemben én éppen azt óhajtom bizonyítani, hogy Tóth Árpádnak igenis joga volt magát harcós fiatalnak nevezni. És pedig nemcsak azért, amit K. L. is megenged, t. i., hogy Tóth Árpád addigi (1915 előtti) költészetében egy ellenzéki magartatás, egy „harc” torzult gyáva, dekadens panaszok ernyedt és ernyesztő zenéjévé. Nem! Tóth Árpádnak nem volt szüksége rá, hogy az

emlékezés megszépítő varázsa tükrözze őt harcos fiatalnak a maga szemében Ifjúkori költeményei, amelyeket „Hajnali szerenád“ c. kötetében foglalt össze, nemcsak eltorzult harcot jelentenek, hanem valódit is. Szembefordulást egy minden tartalomtól megüresedett epigon-költéssel, és újfajta szépségek megteremtését. Bármennyire tudjuk is ma már, hogy a pusztán esztétikai forradalom nem forradalom, hogy a csakis művészi szépségekért folytatott harcnak nincs igazi jelentősége a haladás szempontjából, mégsem tagadhatjuk, hogy annyira újszerű költészet megteremtéséhez, amilyen négy évtizeddel ezelőtt Tóth Árpádé volt, bátorság is kellett. Igaz, hogy ezen az úton Ady előtte járt Tóth Árpádnak, de nem szabad felednünk, hogy az, amit Ignótus perzeutor-esztétikának nevezett, történelmi valóság volt, hogy az új útra lépő költő vállalta, ha egyebet nem is, az üldöztetés, mellőztetés, kigúnyoltatás kockázatát és az ezeket nyomon követő nyomorúságot. A szerelmi líra tárgykörének egy bizonyos irányban való kitágításához, erotikus mozzanatok szabadabb ábrázolásához és ugyanakkor megköltőiesítéséhez is kellett némi bátorság, szembefordulás az álszemérem álhagyományával.

De teljesen megfelelkezik K. L. a fiatal Tóth Árpád hírlapírói pályájáról, noha ennek mozzanatai — tanú lehetek rá — éppen nem ismeretlenek előtte. Tóth Árpád összes verseinek a Szabó Lőrinc-féle kiadásában is nyoma van ennek a harcos hírlapírói pályának. Szabó Lőrinc ugyanis közli a hátrahagyott versek és töredékek között Tóth Árpádnak *A reményhez* c. gúnyos versét, amely addig csak a Debreceni Nagy Újság-ban jelent meg (1912. május 30), és a könyv végén levő jegyzetek közt elmondja, hogy Tóth e lapba és a lap Ludas Matyi c. vasárnapi, élelap-ezerű mellékletébe sok prózai és verses kroit írt. A reményhez c. gúnyos vers Debrecen akkori irodalmi társaságát, a Csokonai-kört támadja, mert elhanyagolja a Csokonai-szobor körüli parkot. Ugyanebben a jegyzetben közöl Szabó Lőrinc néhány sort Tóth Árpádnak egy korábbi cikkéből (D. N. U. 1911. nov. 17). Ez a cikk azt követeli a Csokonai-körtől és általában Debrecen vezető-embereitől, hogy ne üres szavakkal ünnepelgessék Csokonait, hanem tegyék jóvá, amit elődeik valamikor ellene vétettek, még pedig úgy, hogy adják meg a nagybeteg debreceni költőnek, Oláh Gábornak a gyógyulás anyagi lehetőségét. De nem is annyira Szabó Lőrinc útmutatása, mint a magam eleven emléke nyomán indultam el, hogy megkeressem Tóth Árpád debreceni hírlapírói működésének harcos, előremutató mozzanatait. Alig négy hónap anyagát tekinthettem eddig át a DNU 1912-i évfolyamából, máris arra a kétségtelen eredményre jutottam, hogy az a Tóth Árpád-arckép a beteges egyénieskedés bágyadt és félszeg vonásaival, amelynek hamis voltát K. L. a költő egész pályájára vonatkozólag oly meggyőzően kimutatja, még az 1915 előtti, a Hajnali szerenád verseit tartalmazó évekre vonatkoztatva sem találó. Az 1912. év első harmadában végzett újságírói működése tükrében Tóth Árpád korántsem látszik bágyatag és csüggeteg fiatalembernek, aki csak gyógyíthatatlan bánata fölpanaszlásával harcol a társadalom bűnei ellen. Még csak azt sem mondhatjuk el róla, hogy éppen ne látná, hol van a társadalom bajainak az oka. A 27. évében járó debreceni hírlapíró éles, szakadatlan harcot vív a városa közéletében eluralkodó vaskalapos maradiság, kispolgári ízléstelenség és nagypolgári korrupció ellen. Lapja a 48-as függetlenségi pártnak azt a frakcióját (a Justh-pártot) támogatja, amelyik a szociáldemokrata párttal szövetséges a választójogi harcban, és ez a politikai helyzet elég széles kritikai szabadságot biztosít a költőnek. Nemhogy valani éteri távolságban élne a mindennapi harcoktól, inkább nagyon is beléjük vegyül. Ő szerkeszti a DNU vasárnapi mellékleteként megjelenő Ludas Matyi c. élelapot. Itt pazarolja ragyogó verselő készségét, ötleteit, szellemességét igazán méltatlan ellenfelekre: a konkurrens lap műveletlen, ostoba szerkesztő-tulajdonosára, aki drámaírói babérra vágyik, az iparkamarai elnökké avanszált trafikosra, aki a közgazdasági szakférfiú szerepében tetszeleg, és a Csokonai-körben fölolvadó „tanár bácsik“-ra, akik értetlen

kirohanásokat intéznek a „modern“ költészet, Ady és a Nyugat ellen. Ez az utóbbi harc terület az, ahol legkomolyabb és legkövetkezetesebb csatát vív a költő. Pedig itt személyi kötöttségeket is kell leküzdenie, hiszen a Csokonai-kör titkára, mozgatója Kardos Albert, a költő régi, kedves tanára, pártfogója, akihez Tóth Árpád a hála és kölcsönös szeretet szálai fűzték. Tóth Árpád tudta: nem ütheti úgy a Csokonai-kört, hogy az ne fájjon kedves tanárának is. De ebben a vonatkozásban a lány és ernyedtt hangulatok költője kérelmelhetlenül kemény volt: ha Adyhoz, ha a modern költészethez nyúlt valaki, ő azonnal visszavágott. 1912. január 18-án pl. ezt írja a D. N. U.-ban:

Valóban mélyen elszomorító kultúrtény, hogy manapság még csak a legtávolabb fekvő témájú, legszűrkébb értekezésekbe is tendenciózusan beleviccelik az értekező tanár urak az úgynevezett „nyugatos“ irodalom ellen való fejcsóválásaikat! Istenem milyen szép társasjáték is ez: az egyik tanár úr felolvass, a többi meg, aki hallgatja, boldogan biccent rá a fejével, mikor a „mudernek“ elleni kirohanás következik. De hát erre tán felesleges is publikumot is öszszeregeltetni, elvégezhetnék ezt a professzorok egymásközt is. A publikum irodalomszerető része hálistennek úgylis jobban tudja, mert érzi, hogy ki a külön legény, a lehetetlen esztétikán pepecselő tanár urak-e, vagy Ady Endre?

Az irodalom nagy kérdéseiben egyébként sem ismeri a tréfát. Szinte a jó marxista érzékenységgel reagál minden elhajlásra, akár jobb-, akár baloldalra történjék is az attól a vonaltól, amelyet ő a modern irodalom helyes útjának tart. Példák erre remekbe készült kis színi bírálati.

1912. február 6-án ezt írja: „A csitri“ c. akkor divatos francia darab bemutatójáról:

...Csak az a baj, hogy ezek a francia siker-vígjátékok veszedelmesen egyazon nivójúak, szinte unalmasan símák, ügyesek, tökéletesek, amit legegyszerűbben azzal illusztrálhatnánk, hogy nem hagynak mélyebb nyomot az emlékezetünkben. A problémáik annyira maguktól nyíló patent-zárakra járnak, hogy még az előadás estéjén készülnek el mindennel, ami egy ilyen probléma körül érdekes lehet . . .

Íme, az öncélú művészi szépség hívének hirdetett költő komoly társadalmi problémákat követel a drámától, a nyugati kultúra szerelmese erős kritikái hangot üt meg a korabeli francia színdarabokkal szemben. De szintúgy résen van a naturalista álmodernséggel szemben, amely élet, a burzsoá prostitúció kérdését akarja a társadalom alap-problémájaként föltüntetni. Február 24-én írja Vidor Marci (Marcell) egyfelvonásosairól:

A publikum, mely a Vidor darabjáról talán azt hiszi, hogy izzig-vérig „modern“ s ennek a tegnapi premiernek a hatása alatt még kevesebb rokonszenvvel fogadja a nehezen érvényesülő modern irodalmi áramlatokat, nem jár el helyesen. Ezek a darabok az „álmodernség“ minden tünetétől betegek. Vad, nyers, exaltált, de kevés tartalmú mondanivaló van bennük, nemi problémák és a nagy betűvel írt és szavalt Élet, minden, amit általában modernnek szokás tartani és útálni . . .

A fiatal hírlapíró azonban nem vész bele a helyi csete-patékba, és érdeklődése, harcos állásfoglalása nem korlátozódik az irodalom területére. Az országos és nemzetközi hírekben mindig meg tudja látni a problémát, és egyéni erejű, gyakran hibátlan szemléletű, kitűnően megírt kis cikkekben szól hozzá.

Ha arról olvas, hogy a falusi orvosok lemondanak állásukról, mert a falujukban még kézi patika sincs, vagy el sem foglalják körorvosi állásukat, mert az nem jár megélhetést biztosító fizetéssel, Tóth Árpád ebben nem elszórt eseteket lát, hanem a népegészségügy nagy problémáját:

Ezer meg ezer helye azért sír az országnak, mert nincs orvosi állás létesítve benne; ott meg, ahol létesítődött egy-némi orvosi állás-féle, hát abban annyi köszönet sincs, amennyi a Molière-féle vígjátékok áldottorainak a hókusz-pókuszában, mert- hej, mert nincs kézi gyógyszerész és nincs existencia-biztosító rendes javadalmozás! . . . bizony, Parlament dr. úr és Kormány dr. úr, jó volna, ha ott méltóztatnának igyekezni némi komoly és szükséges orvoslattal, ahol valóban láttatja is lehetne . . . (DNU. jan. 18.)

A pápa eltiltja a papoknak, hogy olyan helyen megjelenjenek, ahol a nők kivágott ruhát viselnek. Tóth Árpád megjegyzése: „Mi, akik nem szívesen látjuk az egyházi reakciót, a legfőbb hálával éppen a pápának tartozunk, aki rendeleteivel erősen veszélyezteti a klerikális ügy komolyságát“. Így a DNU. II. 17-i számában, majd másnap a Ludas Matyiban gúnyverset is ír a pápáról és rendeletéről. A DNU. II. 27-i számában pedig egy bécsi hírrel kapcsolatban ezt írja:

A klerikalizmusnak és a szabadgondolatnak a harca a legdicsőségesebb és legkeményebb vitézkedések egyike, mely becsületére válik a mai, harcokon keresztül gyönyörű békességek felé tülekedő időknek. A vallásos érzés magánügyre rendelése, mely előrelátható eredménye lesz ezeknek a harcoknak, legyőzöttre és győzőre egyaránt eredményt, nagy eredményt jelent.

Mindez még a polgári radikalizmus keretén belül mozog. De Tóth Árpád nem egyszer a szocializmust megközelítő szemlélettel nyúl hozzá egy-egy jelentéktelennek látszó újsághírhez. A Taylor-féle munka-rendszerről olvasva, nem az jut az eszébe, hogy ez a nagy észszerűsítés mennyivel termelékenyebbé fogja tenni a munkát (a munkaadók javára), hanem az, hogy a taylorizmus még nagyobbra növeli a kizsákmányolást és még kisebbre csökkenti a munkás élet- és munkakedvét:

Milyen szép is lesz majd, mikor a Taylor-féle elv világszerte diadalt arat s mindenféle munka végzésénél külön úgynevezett „fej munkás“ fog ránk ügyelni, hogy munkaadónk szolgálatába adott energiánkat nem pazaroljuk-e könnyelműen...? Igaz ugyan, hogy ezzel alaposan nyakára lépünk a munka bájának, poézisének, hangulatának s egyéb ilyen légies csacsiságoknak, mert bizony elébb-utóbb majd danolászni se lesz szabad a praktikus idők munkásainak, minthogy az éneklésre elpocsékolta energia direkt a munkaadó meglopásának lesz minősíthető...“ (DNU. I. 16.)

Ismerte-e Tóth Árpád Marx tanítását a bérről, árról és haszonról? Ezt nem tudom. De azt kétségtelenül tudta, hogy a tőkés nemcsak a munkáját, a munkaerejét is megvásárolja a munkavállalónak. Február közepén bejárja és megrázza a világot az a hír, hogy az angol bányamunkások eddig példátlan méretű sztrájkra szervezkednek. Tóth Árpád így reagál a DNU-ban erre a hírre (febr. 24):

Több, mint egy millió munkás készül letenni a csákányt... A szembenálló harcos felek közül kétségkívül a munkások millióinak van igaza... Ha valóban megindul ez a bérharc, kétségtelen, hogy a modern idők legmélyebbre ható forradalma lesz, mely az új idők új eszközeivel fog bizonyosságot szolgáltatni arról, hogy a huszadik század elpihenített bányászcsákánya rettenetesebb és mélyebb nyomokat vágó fegyver a régi háborúk hadakozó kardjánál, s a munkásverejték fájdalmasabb és forróbb öntözője az új, rettenetesen néma harcok tereinek, mint a régi lármás csaták mezőinek a kiömlő vér. Ha retteteteiben ilyen új és fokozott lesz ez az új forradalom, bárcsak áldásaiban, megtermékenyítő erejében is új és fokozott vívni vána lenne a modern időknek...

Most nem az a fontos számunkra, hogy Tóth Árpád még nem ismerte, nem ismerhette a lenini bolsevik stratégiát, és nem tudta, nem tudhatta, hogy sztrájk és verejték nem elég, fegyveres harc és vér is kell a forradalom diadalához. Még az sem túlságosan fontos, hogy a forradalmi jellegű nagy sztrájkhoz fűződő várakozásába némi kispolgári aggodalom és kétkedés is vegyül. A lényeg itt az, hogy a bús dolgokon tűnődő, sötét holmik között hányódó, lomha bánatú fiatal költő, ha valamitől, hát a munkásforradalomtól várta, hogy fölzendítse a maga és az emberiség rekedt sorsát. Az 1912-es újságíróban, aki egymillió angol munkás sztrájkját kommentálja, már készen áll az 1919-i költő, aki sokmillió orosz proletár forradalmán fog majd órára lelkesülni. Kardos László helyesen sejtí meg, hogy „Az új Isten“ tartalmi lényege már régen érlelődött a költőben, csak arra nem gondolt, hogy már 1915 előtt is.

Es még csak egy idézetet a harminkekilenc év óta sárguló újságlapokról: Hír érkezik, hogy a világ egyik legnagyobb pénzfjedelmére, a londoni Rothschildra rálőtt egy alkalmazottja, egy Telbitt nevű kereskedelmi utazó. Nem is nagy eset, hiszen a golyó csak az autó ablakát törte be, Rothschild sértetlen maradt. A polgári sajtó szerint a merénylő bizonyára örült volt. De Tóth Árpád így ír róla:

Tedd a szívedre a kezed kedves olvasó s vadd be, nem éreztél-e akárhányszor rettenetes elkeseredést a milliomosok ellen? Akik igazságtalanul, méltatlanul duskálnak minden földi jóban, míg neked verekedned, fájnód és csüggedezned kell, míg krajcárkáidat forintokká hízlalhatod a verejtékeddel és a véreddel, mint ahogy Telbitt vigée tette szegényes és hosszú, hosszú éveken át. Lehetnek derék, jótékony, mecénásszívú valakik azok a milliomosok, de mégis jön keserű perce a csüggedésnek és reménytelenségnek, mikor csak ökölboszorult kezekkel gondolhatunk rájuk. Ez a mindenkiben ott lappangó, furcsa és síró érzés ragadhatta torkon s vonszolta Rothschild pompás automobilja elé szegény Telbittet, s mint valami ihletnek, valami nagy és misszió-forma elégtétel-érzésnek a láza kergethette gondolatait a furcsa és fantasztikus tett felé. Óvele jót tett Rothschild báró, eszeveszött és különös merényletét mégse minősíthetjük bűnnek, avagy rossz és érthetetlen örületnek, hanem megértő részvétellel sajnáljuk szegény, fakó Telbitt vigéceit, akit a legemberibb s legelnyomottabb elkeseredésnek, az embertelenül gazdagok elleni gyűlöletnek a mártírjává rendelt a szeszélyes és kegyetlen sors.“ (DNU 1912. márc. 7.)

Ezt az idézetet azért tartottam fontosnak, mer T. A. itt szinte azonosítja magát a merénylővel. Es ez a gondolat: merényletet elkövetni a gyűlölt gazdag ember ellen, nem hal ki lelkéből. Vissza fog majd térni a fasizmus idején, *Áprilisi capriccio* c. versében.

Áprilisi merénylő, —
A hájas úrnak fénylő

Búbjára rábökne'm szelíd
Öklöm vidám barackjait.

A forradalom bukása utáni költő azonos a háború előtti hírlapíróval, de ökölbe fogott keze már képzeletben sem szorongat revolvért, csak tréfás barackokat osztogat. Erre a megszelídülésre visszatérek, mikor a harmadik vitás pontról lesz szó.

Mert a két elsővel már végeztem is. Azt hiszem, teljesen fölösleges lenne tovább bizonyítanom, hogy a fiatal Tóth Árpád nemesak bús, ernyedő figura, amilyennek a Hajnali szerenád verseiből látszik. Volt joga hozzá, hogy ifjúkorát harcós fiatalságnak lássa. Ezzel elhalványodik az 1915-ös Kardos László-féle határvonal élessége is. Nem a költő kétféle politikai felfogásának a határvonala ez az év, hanem az az időpont, amelyben a költőnek a prózában, közéleti harcban eddig vallott politikai állásfoglalása végre behatol költészetébe is. Hogy miért nem előbb, hogy miért nem rögtön költői pályája kezdetén történik ez, az már újabb probléma. De ne feledjük: Ady is évek óta harcós, forradalmár hírlapíró már, az 1905-ös orosz forradalom jelentőségének lángeszű meglátója, amikor verseiben még alig politizál, s amikor még csak kérésgéli a menedéket vagy szövetséget, amely magánya kínzó érzetétől megszabadítaná és harcában segítené. Tóth Árpádnál a magyarázat könnyű: jó ideig nem tartotta az efféle problémákat, a közösség ügyeit lírai költeménybe valónak. Ezt a felfogást a DNU. 1912. január—február—márciusi számaiban megjelent cikkeinek is nem egy helyével tudnám bizonyítani. De amúgy is általánosan ismert.

A harmadik kérdés: Tóth Árpád 1919 utáni költészetének az értékelése szorosan összefügg a határvonal kérdésével. Eppen ezért az első kérdéssel kapcsolatban egyelőre csak azt tekintem tisztázottnak, hogy az 1915-ös határvonal kevésbé lényeges. Az 1919-es határvonal fontosságát viszont fejtegetsem végén óhajtom bizonyítani.

Igy most előreveszem a negyedik kérdést, Tóth Árpád szerelmi költésének az értékelését. Kardos László a költőnek erről a tárgykeréről csak az általa meghatározott első korszakra vonatkozólag beszél. A „Hajnali szerenád“ szerelmes versei alapján mondja ki ítéletét, amely szerint Tóth Árpád szerelmi líráját az erotikus ábrándozás jellemzi, és hogy a költő a nőben nem lát egyenrangú társat. Nézetem szerint ez az értékelés már magára a Hajnali szerenádra sem illik teljesen. Nem vitás ugyan, hogy Tóth Árpád fiatalkori szerelmes verseiben, mint a Nyugat költőinél általában, igen erős a dekadens-erotikus elem, de az is bizonyos, hogy a költő maga is betegesnek, olykor móltatlannak látja ezt a szerelmi érzést. Nem egy jele van annak, hogy a dekadens erotika mocsarából szeretne kikapaszkodni. Csak azt nem tudja még, hova: vissza-e, a nyárspolgári családiasság innenső partjára, amelyet éppen most hagyott el, vagy előre-e, a túlsó partra, ahol a férfi és a nő kapcsolata már egy magasabbrendű társadalom törvényei szerint fog alakulni? De az bizonyos, hogy a Hajnali szerenád verseiben nemesak azok a játékos és kacéran kötekedő nőalakok villannak föl, akikről Kardos László beszél. Ellenkezőleg, számos dekadens erotikus versben is feltűnik ellentétként a tiszta, szüzi leánynak a kissé még kispolgárian eszményített alakja. Azé a leányé, aki a költőt egy imába foglalja apjával (*Tavaszi elégia*), akinek sejtentie sem szabad, hogy a költő élete milyen bús és züllött (*Hajnali szerenád*). A tisztább, nemesebb szerelmen túl békés családi életre is vágyik a költő. (*Egy leány szobájában, Este a temetőn.*) Ez a vágy még másszor is megszólal 1919 előtti verseiben, pl. a Csokonaihoz intézett *Invokációban*, vagy az *Éjféli esőben*. De éppen a szerelmi líra az a tárgyker, amelyben a költő 1919 után emelkedik a legmagasabbra. Itt már túl az erotikus ábrándozáson, dekadens hangulatokon és túl a kispolgári idillizáló-idealizáló szerelmen a szó legjobb értelmében realizisztikus szerelmi lírával találkozunk. A szerelmi érzésnek, a férfi és nő közti kapcsolatnak olyan tiszta, nemes, a szocialista erkölcsöt megközelítő felfogása szólal meg Tóth Árpád egyik-másik kései költeményében, amilyenre Petőfi szerelmi költészete óta nem volt példa irodalmunkban. Ilyen költemények: „Elejtetted a napot“, „A hídon“, „Áldott nyári délután“, még inkább a „Hivogató“, de leginkább az „Esti sugárkoszorú“. Ez Tóth Árpádnak a szerelmi lírában legnagyobb alkotása: a földi valóságtól elszakadó ábrándozásnak és a tiszta, becsületes realizmusnak olyanszerű dialektikus küzdelme, mint amelyet Petőfi „Minek nevezzelek?“ c. költeménye fejez ki. A költő „a dolgok esti lélekvandorlásáról“ beszél, ragyogásról, „mely már alig volt fények földi mása“. S nem tudja többé, a kedves áll-e előtte, vagy egy áldott csipkebokor, melyből egy isten lelke reszket felé. És ekkor megkapó fordulattal mégis visszatér a materiális földi szerelemhez:

Egyszerre csak megfogtad a kezem,
S alélt pilláim lassan felvetődtek,
És éreztem: szívembe visszatér,
És zuhogón, mély zenével ered meg,
Mint zsibbadt erek útjain a vér,
A földi érzés: mennyire szeretlek!

Az „Esti sugárkoszorú“-t a magyar szerelmi líra legszebb alkotásai közé sorozhatjuk. A Szovjetunióban járt magyar írók küldöttségét éppen a szovjet költők figyelmeztették, de kongresszusi beszédében Révai elvtárs is mondomta, hogy a szocialista költészet szűk és korlátozott maradna, ha a szerelmi érzésnek nem adna hangot. Nos, ha költőink itt magyar hagyományokból akarnak kiindulni, akkor Csokonai, Vörösmarty és Petőfi után bizvást választhatják mintájukul Tóth Árpád néhány kiemelkedően szép alkotását is.

Végül visszatérek az első és a harmadik kérdés kapcsolatára is. 1919 azért döntően fontos határvonal Tóth Árpád költészetében, azért fontosabb minden más. több-kevesebb joggal fölállítható határvonalnál, mert a nemzet

történetében is egészen 1945-ig ez az év századunk legnevezetesebb esztendeje. Azt a törést, amelyet népünk sorsában a Tanácsköztársaság bukása és az ellenforradalom uralomrajutása jelentett, csaknem minden írónk pályája megsínylette. Nem lehetett ez alól kivétel Tóth Árpád sem. Kardos László — igen helyesen — azokat a hangokat hallja ki elsősorban Tóth Árpád forradalom-utáni költészetéből, amelyek makacs ellenállásról, a faszizmus elől való néma elzárkózásról tanúskodnak. Azonban, ha tisztán akarunk látni, nem tömhetjük be fülünket, nem hűnyhatjuk be szemünket olyan hangok és színek előtt sem, amelyek arra vallanak, hogy ez a nagy és tiszta költő sem maradt teljesen érintetlen az ellenforradalmi kor légkörétől. Persze nem szabad arra gondolni, hogy Tóth Árpádot bár a legesekélyebb mértékben is a faszizmus vádjával illessük. Mégis, annak a megvilágítására, amit itt mondani akarok, hadd idézzem az *Aquincumi korcsmában* c. versének néhány sorát. A költő egy vén sváb csaplórossal beszélget s tőle kérdi:

Tudod-e, mennyi nép vidám és hetyke őset
Ölelte komoran az aquincumi est?

Kocints közülük egyre, egy barna halk lovasra:
Megállt az esti marton, nézte a vérző fákat
S nem tudta mért: szívére reálehelt a bánat,
Mint az alkonyi párák a mellén fénylő vasra.
.....
S az a setét lovas tán őszám volt nekem....

Ahogy Tóth Árpád a vers elején a sváb korcsmáros apró germán szemérről és germán ravaszságáról beszél, abban a fajelméletnek találjuk némi halvány nyomát. A barna, halk lovas pedig, aki állítólag a költő őse volt, Beöthy Zsolt sokat kifogásolt „volgai lovasának“ egy lágyabb, líraibb kiadása. Mindez mutatja, hogy Tóth Árpádot itt tőle eredetileg idegen ideológiák érintették meg.

És ahogy az alkonyi párák egy kissé megködösítették ennek a dunai lovasnak a mellvörtjét, úgy homályosította meg, ha csak egy lehelletnyire is, Tóth Árpád költészetének tiszta vértzetét az ellenforradalmi korszak gőze. Szinte fizikailag is lehetetlen volt, hogy ezt elkerülje. A gőzök és ködök annál könnyebben leülepednek a fémre, mennél tisztább és mennél fényesebb az.

Kardos László a formai és tartalmi elemzés kitűnő összekapcsolásával kimutatja, hogy Tóth Árpád költészete 1919 után népibb és magyarabb lett. Ez igaz. De népiség és magyarság fogalma abban a tisztázatlan korszakban korántsem volt olyan világos, mint ma. Igaz, hogy Tóth Árpád a *Fénylő búzaföldek között* kócos, bús jobbágyok sarijának mondja magát, de ennek a valománynak az egész vers összefüggésében nemcsak demokratikus íze van, hanem népi-romantikus zamata is. Hiszen a költő — a sovinizmustól nem egészen érintetlenül — Ázsiából jött oroszlánnak látja nemzetét, amely egykor még végig fog ütni Európán. És úgy érzi, „valami kancatej-szagú dal“ tör föl lelke őspusztáiból. Mindez megragadóan szép játéka a költői képzeletnek, de félreismerhetetlen rajta a kor hatása is. Nincs kétség benne, hogy Tóth Árpád költészete 1919 után hangban, formában, képei és hasonlatai anyagában magyarosabbá lett. Mégis ha magyarságát, hazafiasságát a legmagasabb fokon akarjuk látni, akkor vagy *Az új Isten* c. legnagyobb költeményéhez fordulunk, amelyben minden együtt van: a nemzetköziség is, a hazafiság is, vagy újból az *Invokáció Csokonai Vitéz Mihályhoz* c. versét vesszük elő és idézzük belőle ezeket a gyönyörű sorokat:

Hátha a magyar Jövő szebben épül,
Ha szívünk vérért vakolatul venné....

Ő még így mondta: hátha. Mi már azt mondjuk: biztosan.

Kardos Pál